

UNUTULMUŞ BİR EK Mİ?

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Tekirdağı'nda yaptığım bir konuşmada, arkadaşlarım Baha Dürder ve rahmetli Haydar Ediskun, kullandığım *sıkılcım* sözcüğünü, benim o sırada darda kalarak, kendi buluşum gibi aldılar. Bense, bunun, bizim evin günlük sözcüklerinden biri olduğunu, biraz da şaşırarak, onlara anlatmağa çalıştım. İstanbul'a döndüğümde, Türk Dil Kurumu'nun ölmez bir anıtı olan 'Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'ne baktım. Orada (İstanbul, 1943, I, 618) (el-la'z) sıkışma ve ... borçlu makulesine *sıkılcım etmek* (Kamus çevirisi); (Ankara 1954, III, 617) (Deşîsî, 193-2) ve (Ankara 1957, Iv, 681) de (Nimetî, 206 ve Camiü'l-Fürs, 342) 'Tengnâ'nın karşılığı olarak 'izdiham, tazyik, sıkıştırma', Babusü'l-vâsit, 2, 452 de Arapça 'tehkîd', I, 162 de 'zirâr' 'sıkılcım etmek, sıkıştırmak, tazyik etmek, rahatsız etmek' ve 2,67 de 'isâr'ın 'bir kimseye sıkılcım vermek' karşılıklarını buluyoruz. Tarama Sözlüğünün bütün bu ciltlerdeki Türkçe sözcükleri ve onların tanıklarını bir araya toplayan son baskısında (Ankara, 1971, V, 3411 v. d) 'El-la'z' için verilen karşılığın 'bir kimseyi mağmum eylemek, alâ kavlin bir kimseyi koğup giderek ana yaklaşmak... ve borçlu makulesine sıkılcım vermek' diye tamamlandığını gördüm.

Sanglah'ta (Muhammed Mahdi Han, Sangulax, faksimile, bir giriş ve indeks, Sir Gerard Glauson, Gibb Memorial dizisi, London 1960, 254v, satır 12) *sıkılcım* için 'Osmanlı Türklerinin dilinde 'tengnâ ve müterâkim' anlamındadır, denilmektedir.

Ömer Asım Aksoy'un Gaziantep Ağzı (Sözlük ve Kullanılmayan Kelimeler, İstanbul 1946 III, 591 v. d.) nda, *sıhırcım* (*sıhılcım*) için 'sıkıştırma' karşılığını buluyoruz. Tanık olarak ta 1) şuna bir sıhırcım ver; 2) sıhırcımı yi-yince çalışmaya başladı; 3) sıhırcımın faydası oldu' örnekleri veriliyor. Kaynak olarak ta Türk Dil Kurumunun Tarama Dergisi ve Şeyh Süleyman Efendinin Lûgat-i Çagatâyî ve Türkî-i Osmânî'si gösteriliyor.

Radloff'un Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte'sinde (IV, 678) Şeyh Süleyman Efendi'nin Sıkılcım'a verdiği karşılıklar tekrarlanmıştır.

Bunlar 'sıkındı, ızdırab, muzayaka, ducret, meşakkat, renc, veca 've derd'-dir (bkz. İstanbul 1298, s. 128).

Türk Dil Kurumunun yayımladığı 'Sözlük'ün altıncı baskısında da (Ankara, 1974) almadığı bu güzel ve konuşma dilinde 'sıhırcım' (Gaziantep Ağzı III, 591 v. d), ve 'sıkırcım' (Söz Derleme Dergisi, İstanbul 1942, c. 3, s. 1216, İzmir ve Seyhan'da) söylenişiyse bugün de konuşma dilinde yaşamakta olan ve birçok yabancı sözcükleri karşılayacak zengin anlamlı sözcüğe, Sözlük'ün bundan sonraki baskılarında yer verileceğini umarım.

Sıkılçım'ın 'sıkılmak' eyleminden yapılmış bir isim olduğu tartışılmaz, sanıyorum. Bu isim *sıkıl+cım*'dır. Demek ki eylem köküne bir *cım* eki getirilmiş, sözcüğün kökünde yüklü olan anlamlar ondan yapılmış olan ada da taşınmıştır.

Ne Besim Atalay'ın 'Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerinde Bir Deneme' (T. D. K. yayınlarından, D: 15, İstanbul 1942) sinde, ne de Prof. Vecihe Hatiboğlu'nun bu konuda son çıkan 'Türkçenin Ekleri (Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1974) kitabında bu ekten söz yoktur.

cım unutulmuş bir ek midir? Böyle bir ek varsa, dilde bunu tanımlayacak başka bir örnek var mıdır?

Bu sorunun ikinci bölümüne karşılık olarak, yalnızca *kığılçım* sözcüğünü buluyoruz. Ancak bu sözcükteki *cım*'ın, burada da bir ek olduğunu savunmak o denli kolay görünmüyor.

Kığılçım (= *kıvilçım*) ın anlamı için tanıklar aramak gerekmezse de, burada *cım*'ın bir ek olabileceği yolunda kimi araştırmalara kalkışmak yerinde olur. Bunun için de, *sıkılçım*'da, olduğu gibi *kığılmak* ya da *kıvilmek* diye Türkçede bir eylem olup olmadığını, varsa, anlamının *kıvilçima* sıçrayıp sıçramadığını bulmak için bir girişimde bulunmalıyız.

Böyle bir eylemin ilk kökü olabileceği akla gelen *kığ* ve *koğ* sözcüklerinin Türkçede 'kivilçım' anlamına geldiğini gösteren pek çok tanık vardır. (bkz. Tarama Sözlüğü, IV, 2472 ve 2600 v. d.)

Dilimizde, bu kökten türediği düşünülebilen sözcükler vardır: *Kıvilçik* (can sıkıntısı, Seyhan, Türkiyede Halk Ağızlarından Söz Derleme Dergisi, II, 927; *kıvildamak* ve *kıvildaşmak* 'canlı mahluklar gayrımuntazam hareketlerde bulunmak (Gaziantem); *kıvil kıvil* 'harıl harıl, ivil ivil' (Kastamonu); 'Kaynaşma, canlılık' (Balıkesir).

Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmânîsinde, *kığılıcım* maddesinde (s. 678) 'Türküde *kık ve kıvık da derler*' diyor. *Kık* karşılığı olarak ta 'kav olmuş hurda şeyler, kıkır'ı veriyor.

Yukarıda sıralanan sözcükler arasında *kığ* (Şamilü'l-Lûgat, 456 ve 623) da vardır. Orada 'sirişk' karşılığı olarak 'gözyaşı ve *od kığı*' deniyor (Tarama Sözlüğü, VIII, 2601). Lehçe-i Osmânî'de de yine bu karşılık vardır. Bu *kığın* kökünü biz *kığılıcım* sözünde buluyoruz.

Asıl '*kivil*'in ateşten sıçrayan küçük ateş parçaları, kıvılcım (Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1975) anlamına gelmesi (Denizli) bizim için önemlidir. Demek ki '*kivildamak*' ve '*kivildaşmak*' eylemlerinin kökünde yatan, '*kivil kivil*'in 1) durmadan, harıl harıl (Istanbul, Kastamonu, Malatya) 2) '*kaynaşma, canlılık*' (Balıkesir, Kocaeli, Çankırı, Gaziantep, Niğde, 3) '*kalabalık, çokluk*' (Çanakkale, Malatya) anlamlarından çok *kivil* sözcüğünün bu *kivilcım* anlamıdır.

Kivilcımın, 'koyun kılı ve samanla karışmış tandır yakacağı' anlamına gelmesi de önemlidir. Çünkü bu yakıt, yapılışı dolayısıyla, yanarken kıvılcımlar saçacaktır. '*Kivildamak*' ve '*kivildaşmak*' eylemlerinin *Kaynaşmak* (insan ve hayvan için, Denizli, Gaziantep, Sivas) anlamına geldiğini de burada gözden uzak tutmamalıdır. '*Kığıl kığıl etmek*'de 'çabalamak, tepinmek' demektir (Konya). Bu tanıklara bakınca '*kığılıcım* ve *kivilcım*' sözcüklerinin kökünü, başta doğrudan kıvılcım demek olan '*kivil*' olmak üzere, kıvılcımın, ateş çıtırdayarak yanarken çıkan kıvılcımların oynaşmasını da akıldan çıkarmadan, '*kivildamak, kivildaşmak, kığıl kığıl etmek, kivil kivil etmek*' sözcüklerinde yattığını görmek bana tutarlı görünüyor. Bunun içinde ben *kığılıcım* ve *kivilcım* sözcüklerinde de, *sıkılıcım* sözcüğündeki '*cım*' ekini buluyorum.

Yarın eski metinler tarandıkça, halk ağzından derlemeler zenginleştikçe, nereden nereden, bu *cım* ekiyle türetilmiş başka eylemlerin ve sözcüklerin ortaya çıkması beklenebilir.

Bir ek olduğundan kuşkulanmadığım *cımın*, bugün için işlek olmasa da, yarın yeni anlamlar için yeni yaratmalara gidilmek gerektiğince işimize yarayacak bir ek olarak aklımızda tutulmasını diliyorum.

Bu ek, hiç olmazsa dilcilerimizin bu konuda ne düşündüklerini açıklamalarına yol açarsa, tek başına bunu bile bir yarar sayıyorum.